

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Teksty zewnętrzne w słownikach językowych

Author: Monika Bielińska

Citation style: Bielińska Monika. (2014). Teksty zewnętrzne w słownikach językowych. W: J. Iluk (red.), "Beitrage zur Linguistik : Grammatik, Pragmatik, Lexikologie, Rechtssprache" (S. 165-178). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Monika Bielińska
Uniwersytet Śląski, Katowice

Teksty zewnętrzne w słownikach językowych

The Outer Texts in the Language Dictionaries

Abstract

This paper presents the typology of outer texts in language dictionaries and, in particular, it focuses on the metatext/paratext dichotomy as the most important classification from the point of view of both dictionary functions and the dictionary user. Further, the author stresses the role of lexicography didactics, covering also outer texts, in facilitating the effective use of the dictionary: its main body as well as front, middle and back matter.

Key words: dictionary, outer texts, front matter, middle matter, back matter, illustrations, meta-texts, paratexts

Die Außentexte in Sprachwörterbüchern

Zusammenfassung

Der Artikel präsentiert eine Typologie der Außentexte in Sprachwörterbüchern und konzentriert sich auf die aus der Perspektive des Benutzers und der Wörterbuchfunktionen wichtigste Dichotomie Metatext/Paratext. Ferner betont die Autorin die Bedeutung der Wörterbuchdidaktik, die auch die Außentexte umfassen sollte, für eine effektive Wörterbuchbenutzung.

Schlüsselwörter: Wörterbuch, Außentexte, Vorspann, Einschübe, Nachspann, Abbildungen, Metatexte, Paratexte

1. Słownik jako konglomerat tekstów

Słownik nie jest tekstem, lecz konglomeratem, składającym się z tekstów różnego typu, zarówno obligatoryjnie w nim występujących, jak i fakultatywnych. Poszczególne teksty w strukturze słownika są ze sobą powiązane funkcjonalnie i treściowo, a sieć odsyłaczy uzupełnia porządek linearny. Wewnętrzna intertekstualność jest charakterystyczną cechą słowników.

Główną i zwykle najobszerniejszą częścią słownika jest część hasłowa. Oprócz niej słowniki zawierają tzw. teksty zewnętrzne, czyli części komplementarne – komentujące, objaśniające bądź uzupełniające tekst główny (por. SCHAEDEER 1996: 117). Ich liczba, pozycja w słowniku i tematyka zależą od typu słownika. Inne teksty zewnętrzne zamieszczane są np. w słownikach naukowych, adresowanych do badaczy języka, a inne w słownikach popularnych dla masowego odbiorcy. Nie tylko teksty zamieszczane w słownikach różnych typów różnią się od siebie, znaczne różnice występują także między tekstami zewnętrznymi w słownikach tego samego typu czy nawet w jednym słowniku. Forma, zawartość i kolejność tekstów zewnętrznych zależą bowiem głównie od koncepcji leksykografa i nie podlegają takiej standaryzacji i ścisłej konwencjonalizacji, jaka ma miejsce w przypadku artykułów hasłowych. Większość tekstów zewnętrznych jest fakultatywna. Obligatoryjne są jedynie wskazówki dla użytkownika oraz – zgodnie z tradycją drukarską – strony tytułowe i informacje wydawnicze (por. WIEGAND 1995: 466, HAUSMANN/WIEGAND 1989: 331).

2. Typy tekstów zewnętrznych

Heterogeniczność tekstów zewnętrznych m.in. pod względem ich umiejscowienia w słowniku, formy, zawartości i funkcji pozwala na dokonanie ich różnorodnych klasyfikacji.

Ze względu na pozycję w słowniku wyróżniamy część wstępną, zawierającą teksty zewnętrzne zamieszczone przed częścią zasadniczą (hasłową), część końcową z tekstami zamieszczonymi za częścią zasadniczą oraz elementy pozahasłowe części zasadniczej, czyli teksty, niebędące artykułami hasłowymi, ale umiejscowione w obrębie części zasadniczej. Użycie terminu „teksty zewnętrzne” w odniesieniu do tych trzech rodzajów tekstów jest rozpowszechnione np. w niemieckojęzycznej (*Außentexte*¹ – *Vorspann(texte)*, *Nachspann(texte)* und *Ein-*

---

¹ Ponadto stosowane są określenia „Rahmentexte”, „Rahmenteil”, „Umtexte”, „Umspanntexte”.

schübe), anglojęzycznej (*outer texts/outside matter – front matter, back matter, middle matter*) i francuskojęzycznej (*textes externes – pré-texte, posttexte, inter-textes*) literaturze przedmiotu.

Decyzja o umieszczeniu tekstu zewnętrznego w części wstępnej, końcowej lub w obrębie części hasłowej motywowana jest przede wszystkim dążeniem leksykografa do stworzenia słownika przyjaznego użytkownikowi. Dlatego też wskazówki użycia słownika znajdują się przed częścią hasłową, a lista źródeł zazwyczaj w części końcowej (por. COP 1989: 762; WIEGAND 1995: 472). Także wykazy skrótów i symboli stosowanych w słowniku nie są umieszczane wśród haseł, lecz w miejscu, do którego użytkownik ma łatwy dostęp. Teksty ułatwiające użytkownikowi korzystanie ze słownika z reguły nie występują w formie elementów pozahasłowych części zasadniczej. Można je jednak znaleźć w tej postaci w niektórych słownikach, np. COBUILD87 zawiera tzw. *special entries* z informacjami, „how to read the grammar notes in the extra column” (xiii), a w słowniku PDaF niektóre okienka informacyjne mają charakter metatekstowy. Jeśli chodzi o teksty z dodatkowymi informacjami językowymi lub encyklopedycznymi, czyli teksty typowe dla słowników popularnych, zwłaszcza pedagogicznych (por. BIELIŃSKA 2009), dowolność jest większa. Teksty te są zamieszczane zarówno w części wstępnej, końcowej, jak i w formie elementów pozahasłowych w głównej części słownika. Niezależnie od swojej pozycji mogą one znacząco różnić się między sobą formą, objętością (od kilkulinijkowych tekstów czy niewielkich ilustracji do wielostronicowych tekstów lub obszernych tablic, diagramów itp.), treścią i funkcją. Elementy pozahasłowe często są graficznie oddzielone od otaczających je haseł, np. przez ramki i/lub kolorowe tło, co ułatwia ich znalezienie.

Kolejnym kryterium podziału tekstów zewnętrznych może być ich forma – werbalna lub niewerbalna. Pod pojęciem tekstu, w tym przypadku tekstu zewnętrznego, rozumiane są bowiem zarówno formy językowe, jak i ilustracje. Przy podziale tekstów zewnętrznych według ich formy aktualizowane jest jednak inne znaczenie terminu „tekst”, mianowicie to typowe dla poligrafii. Tekst jest pojmowany jako przeciwieństwo obrazu. Można zatem podzielić teksty zewnętrzne na teksty (w tym węższym sensie, jako wytwory językowe) i ilustracje.

Ilustrowanie słowników dla szerokiego kręgu odbiorców ma długą tradycję: „For more than two centuries lexicographers have invested much of their authority in the pictorial illustration of words. Although scholarly and historical dictionaries usually do without illustrations, reputable popular and reference dictionaries make generous use of them” (HANCHER 1988: 93). Znaczenie ilustracji komentowane jest czasem powiedzeniem, że jeden obraz wart jest więcej niż tysiąc słów. Jego prawdziwość w odniesieniu do ilustracji leksykograficznych można by wprawdzie w niektórych przypadkach podać w wątpliwość, nie da jednak zaprzeczyć, że ilustracje wspierają zapamiętywanie informacji (por.

NÖTH 2000: 481; NESI 1989: 124; NESI 1998). Efektywność zapamiętywania słownictwa za pomocą ilustracji zależna jest z jednej strony od indywidualnych preferencji uczącego się, z drugiej zaś od tego, jakie jednostki leksykalne są do opanowania. Odpowiednio dobrane ilustracje ułatwiają także rozpoznanie znaczenia leksemów, co jest szczególnie ważne w przypadku dzieci oraz użytkowników na niższym poziomie zaawansowania w nauce języka obcego. Ilustracje uzupełniają definicję słowną, której zrozumienie może stwarzać trudności, i przyspieszają proces jej rozumienia (por. WINGATE 1999: 445; WERNER 1982: 71; KÖSTER/NEUBAUER 1994: 231; KEMPCKE 1992: 213). Tę wartość ilustracji trafnie oddał ILSON (1999: 74), pisząc „The best way to understand still life is to see a still life”.

Rola ilustracji nie ogranicza się jednak do wspierania nauki pojedynczych leksemów. Dzięki ilustracjom, zwłaszcza tym kompleksowym, można w sposób efektywny dydaktycznie przedstawić pola leksykalne czy relacje paradygmatyczne w słownictwie takie, jak: hiperonimia/hiponimia, synonimia i antonimia oraz ułatwić użytkownikowi słownika nie tylko przyswojenie sobie słownictwa, ale i jego wykorzystanie przy produkcji tekstu. Ilustracje są także nośnikami treści encyklopedycznych (np. ilustracje znanych budynków czy strojów ludowych), których poznanie jest istotnym komponentem nauki języka. Dlatego też liczne słowniki pedagogiczne wykorzystują możliwość zamieszczania ilustracji. Według Kempckiego spektrum danych słownika pedagogicznego byłoby bez ilustracji wręcz niepełne (por. KEMPCKE 1992: 171). Stosunek między typem słownika a ilustracjami oraz wysoką wartość ilustracji w słownikach dla uczących się przedstawia LANDAU (2001: 143): „Just how important are illustrations in a dictionary? The answer depends on the intended audience. The more elementary or pedagogical the work is, the more useful are illustrations”.

Należy w tym miejscu jednak podkreślić, że – mimo iż powyższe i następne uwagi odnoszą się generalnie do wszystkich ilustracji słownikowych – status ilustracji w słowniku jest różny. Podczas gdy ilustracje zamieszczone w części wstępnej i końcowej zawsze należą do tekstów zewnętrznych, ilustracje z części hasłowej są dwojakiego rodzaju. Pierwszy typ to elementy pozahasłowe, czyli teksty zewnętrzne, zwykle powiązane z hasłami i zaopatrzone w podpis, który jest jednocześnie podstawą usytuowania ilustracji wśród haseł. Dobrą praktyką jest zamieszczanie w słowniku spisu wszystkich ilustracji o tym statusie. Drugi rodzaj ilustracji to ilustracje stanowiące integralne składniki haseł. Taka sytuacja występuje np. w słownikach obrazkowych czy ilustrowanych słownikach dla dzieci. Ilustracja należy do artykułu hasłowego i nie jest dodatkową pomocą, uzupełniającą definicję werbalną, lecz jako definicja ikonograficzna jedyną formą objaśnienia znaczenia danego leksemu. Bez niej hasło nie spełniałoby swojej roli, w przeciwieństwie do haseł połączonych z ilustracjami pierwszego rodzaju. Te hasła opisują znaczenie leksemów środkami językowymi, a ilustracja, pojedyncza czy kompleksowa, jest jedynie ich uzupełnieniem.

Najczęściej ilustrowane są rzeczowniki konkretne, takie jak np. nazwy części garderoby, naczyń, zwierząt, sprzętu sportowego czy narzędzi. Słowniki pedagogiczne nie ograniczają się jednak do tych tradycyjnie już ilustrowanych leksemów i zamieszczają ilustracje także dla czasowników, przymiotników czy przyimków (por. HUPKA 1989: 719; NESI 1989: 130; KEMPCKE 1992: 214).

Ilustracje słownikowe podlegają różnorodnym klasyfikacjom. Kryterium ich podziału może być struktura, funkcja ilustracji, gramatyczne, semantyczne i inne właściwości ilustrowanych leksemów itd.²

Ilustracje podnoszą estetyczną atrakcyjność słownika i zachęcają do jego zakupu, ale ich rola nie powinna się do tego sprowadzać. Ilustrowanie publikacji leksykograficznych to praktyka kosztowna i pracochłonna, dlatego powinna opierać się na spójnej koncepcji, która umożliwi pełne wykorzystanie potencjału ilustracji.³ W celu jej wypracowania dla danego typu słownika leksykograf musi przede wszystkim zdecydować, według jakich kryteriów należy wybrać leksemy do zilustrowania i jakie leksemy szczególnie nadają się do tego, aby ich definicję werbalną uzupełnić ilustracją, która spełni swą rolę dydaktyczną, a nie będzie jedynie ozdobą. Następną kwestią jest wybór formy ilustracji, która powinna być dopasowana do typu słownika, a więc jednocześnie do określonego kręgu adresatów. W przypadku słowników pedagogicznych ilustracja powinna uwypuklać prototypowe cechy przedstawianego obiektu i tym samym umożliwiać jego bezbłędną identyfikację. Jaka ilustracja najtrafniej przedstawia najważniejsze cechy, zależy od właściwości samego desygnatu, np. drzewa najłatwiej zidentyfikować dzięki ilustracji liścia i owocu, a rasę psa na ilustracji przedstawiającej sylwetkę zwierzęcia z boku (por. KEMPCKE 1992: 214, 237; ROTHENHÖFER 2004: 157). Należy zadecydować, jakie przedmioty – przy cechach i czynnościach forma bowiem często sama się narzuca (nie można na ilustracji przedstawić szczupłości/otyłości, tańczenia/malowania itd. bez jednoczesnego wykorzystania ilustracji człowieka) – lepiej jest przedstawić w kontekście, a jakie w izolacji. Wreszcie pozostaje decyzja, czy warto użyć zdjęć lub kolorowych, realistycznych ilustracji zamiast prostych rysunków czarno-białych. Te ostatnie z reguły lepiej spełniają swoją rolę, gdyż dzięki rezygnacji z przedstawiania wielu detali uwypuklają prototypowe cechy przedmiotu. W przypadku podobnych

² Por. typologię autorstwa HUPKI (1989), która uwzględnia zarówno budowę ilustracji, jak i cechy przedstawianego obiektu oraz jego stosunek do wyrazu hasłowego. (Por. podział ilustracji według ich budowy w: KAMMERER (2002: 257–258); por. także ILSON (1987), WERNER (1982), WETZEL/WIESE (1982: 17–21).

³ Na brak takiej koncepcji wskazuje w odniesieniu do słowników francuskich Hupka: „Was man jedoch an der Praxis der Illustrierung bemängeln kann, ist ihr unsystematischer Charakter; mit anderen Worten die Möglichkeiten einer sinnvollen Illustration werden bei weitem nicht genutzt, man hat oft den Eindruck einer gewissen Zufälligkeit in der Wahl der illustrierten Lemmata und der Darstellungsmittel” (HUPKA 1984: 187). Podobne zarzuty formułowane są pod adresem słowników angielskich (por. HUPKA 1984: 187 i n.); por. też STEIN (1991: 105), która krytykuje przypadkowość wyboru leksemów do zilustrowania.

obiektów, np. takich owoców jak brzoskwinie, morele czy nektarynki lub maliny i jeżyny, korzystniejsze jest natomiast wykorzystanie kolorowych ilustracji. Są to jednak pojedyncze sytuacje. Jak pokazują badania, zwiększone koszty, ponoszone przy stosowaniu kolorowych lustracji, rzadko powodują podniesienie ich efektywności dydaktycznej (por. NESI 1989: 132; HUPKA 1989: 706 i n.; HERBST/KLOTZ 2003: 163).

Z punktu widzenia użytkownika najważniejszy jest podział tekstów zewnętrznych ze względu na ich funkcję, jaką pełnią w trakcie konsultacji słownikowych i szerzej rozumianej pracy ze słownikiem.

Sytuacje, w których użytkownik sięga po słownik, można podzielić na dwa główne typy. Pierwszy obejmuje sytuacje, w których użycie słownika jest konieczne w procesie komunikacji, gdyż ze względu na trudności leksykalne, gramatyczne, problemy z wymową itd. występujące w produkcji lub/i recepcji tekstu dochodzi do zakłóceń, utrudniających bądź uniemożliwiających skuteczne komunikowanie się. Powodem użycia słownika jest tu zatem pewien konflikt komunikacyjny. Drugi typ można natomiast nazwać, za Wiegandem, sytuacjami użycia nieuwarunkowanego konfliktem (por. WIEGAND 1998: 867–964). Użytkownik korzysta ze słownika, aby podnieść swoje kompetencje językowe, czyli np. opanować nowe słownictwo, ale nie jest to spowodowane bieżącymi problemami w komunikacji.

Podział ten można zastosować również do użycia samych tekstów zewnętrznych, przy czym konsultacje słownikowe należy tu poszerzyć o dodatkowy aspekt – (meta)leksykograficzny. Podczas gdy użytkownik korzystający z części hasłowej szuka informacji językowych, czytelnik tekstów zewnętrznych szuka oprócz informacji językowych i encyklopedycznych (tych ostatnich zwłaszcza w słownikach pedagogicznych kierowanych do cudzoziemców) także informacji o charakterze metaleksykograficznym. Powodem zapoznania się z tekstem zewnętrznym mogą być bowiem zakłócenia w komunikacji między użytkownikiem a leksykografem/słownikiem. Użytkownik nie jest w stanie efektywnie skorzystać ze słownika, gdyż nie rozumie zastosowanego w hasle skrótu lub symbolu, nie wie, gdzie został zamieszczony opis leksemu wielowyrazowego, np. frazeologizmu, nie potrafi właściwie odczytać znaków transkrypcji fonetycznej itd. Konflikt nie dotyczy w takich przypadkach użycia języka, lecz użycia słownika. Teksty zewnętrzne mogą być czytane także poza sytuacjami konfliktowymi, gdy np. użytkownik zainteresowany jest przyjętą w słowniku koncepcją leksykograficzną, bazą materiałową, źródłami itp. i w celu ich poznania sięga do tekstów zewnętrznych. To samo dotyczy tekstów zewnętrznych zawierających dodatkowe informacje językowe i encyklopedyczne. Użytkownik może z nich skorzystać w sytuacji konfliktu komunikacyjnego lub poza nią.

Typ danych (dane językowe, encyklopedyczne vs. dane metaleksykograficzne), zawartych w tekstach zewnętrznych wydaje się właściwszym kryterium ich podziału niż kryterium zaistnienia sytuacji konfliktowej, niezależnie od tego,

czy chodzi o komunikację między nadawcą i odbiorcą komunikatu/tekstu, czy o komunikację między użytkownikiem słownika a słownikiem/leksykografem za pośrednictwem tekstu słownikowego. Ten sam tekst może być bowiem wykorzystywany w obu typach sytuacji. Dlatego też podziałem, który zostanie dokładniej przedstawiony, jest podział na teksty zewnętrzne, dostarczające danych językowych i ewentualnie encyklopedycznych, czyli parateksty oraz na teksty z informacjami na temat słownika, czyli metateksty (punkty 2.1. i 2.2.). Podział ten, choć nieco inaczej uzasadniony, odpowiada podziałowi na zintegrowane i niezintegrowane teksty zewnętrzne, zaproponowanemu przez BERGENHOLTZA/TARPA (2005). Krzyżuje się natomiast z podziałem, który można przeprowadzić na bazie podziału GOUWSA (2004). Typologia Gouwsa odnosi się wprawdzie do słowników dwujęzycznych, przydatna jest jednak również do opisu słowników innych typów. Na podstawie typologii funkcji leksykograficznych zaproponowanej przez BERGENHOLTZA/TARPA (2003) Gouws podzielił teksty zintegrowane na teksty pełniące funkcje związane z wiedzą i teksty pełniące funkcje związane z komunikacją. Podział ten daje się jednak zastosować także do tekstów niezintegrowanych (czyli metatekstów), gdyż pod pojęciem wiedzy należy rozumieć również wiedzę metaleksykograficzną, a pod pojęciem komunikacji komunikację między użytkownikiem słownika a słownikiem/leksykografem. Do tekstów zorientowanych na zaspokojenie potrzeby wiedzy zaliczyć trzeba zatem teksty metaleksykograficzne informujące czytelnika o koncepcji słownika, historii jego powstania, bazie materiałowej etc., a do tekstów pełniących funkcję w komunikacji – teksty pomagające użytkownikowi przy korzystaniu ze słownika, np. wskazówki dla użytkownika czy wykaz skrótów i ich objaśnień.

2.1. Parateksty

Parateksty wspierają użytkownika słownika w nauce języka, w produkcji i recepcji tekstów oraz przekazują mu teoretyczną wiedzę na temat języka (por. HERBERG 1998: 339; COP 1989: 761, którzy opisują ten rodzaj tekstu, nie stosując terminu „paratekst”). Zawierają dane różnego typu, np. informacje na temat deklinacji przymiotnika, tworzenia form czasu przeszłego, tematyczne zbiory słownictwa, listy utartych zwrotów, skrzydlatych słów itd. Słowniki pedagogiczne dla uczących się danego języka jako obcego często zawierają liczne teksty zewnętrzne, m.in. w formie tzw. okienek umieszczonych wśród haseł, z informacjami o geografii, historii, kulturze czy polityce. Teksty te spełniają bardzo ważną funkcję w nabywaniu przez użytkownika kompetencji interkulturowej (por. SCHAEFER 2000: 253).

Zamieszczenie tych informacji w tekstach zewnętrznych jest często jedyną możliwością udostępnienia ich użytkownikowi (por. np. zawartość okienek w słownikach języka niemieckiego lub języka angielskiego jako obcego, mapy, ilustracje, przedstawiające typową dla danego kraju architekturę, stroje ludowe). Także informacje językowe mogą zostać przedstawione w tekstach zewnętrznych w sposób ułatwiający ich przyswojenie, wykorzystanie przy produkcji tekstu czy ogólnie – wspomagający rozwijanie kompetencji językowych. Zbiory słownictwa pogrupowanego onomazjologicznie, zestawienia frazeologizmów używanych w określonych sytuacjach komunikacyjnych, opisy pułapek leksykalnych różnego rodzaju (paronimów, tautonimów), opis regularności gramatycznych i inne mogą zostać zamieszczone jedynie w tekstach zewnętrznych. Szttywna struktura artykułów hasłowych i układ alfabetyczny większości słowników uniemożliwiają bowiem tak korzystną dystrybucję i przedstawienie danych jedynie w obrębie haseł.

Parateksty, podobnie jak metateksty, służą użytkownikowi słownika w sytuacjach zakłócenia komunikacji oraz bez zaistnienia konfliktu komunikacyjnego. Jednak w porównaniu z metatekstami odznaczają się znacznie większą heterogenicznością, zarówno ze względu na ich treść jak i formę (krótkie i długie teksty, diagramy, tabele, ilustracje, mapy). Zawartość paratekstów, charakterystycznych – jak wspomniano – dla słowników pedagogicznych, jest wprawdzie bardzo zróżnicowana w poszczególnych słownikach, ale pewne elementy często się powtarzają. Przykładowo jednojęzyczne słowniki języka niemieckiego jako obcego zawierają z reguły listy czasowników mocnych i nieregularnych, tabele deklinacyjne, listy nazw krajów/regionów, ich mieszkańców oraz przymiotniki utworzone od nazwy kraju/regionu, listy liczebników, nazw miesięcy i dni tygodnia, nazw miar i wag itd. Teksty zewnętrzne tego typu są ważnym składnikiem słownika i wspierają jego użytkownika w nauce języka.

Za wyjątkiem nielicznych tekstów zewnętrznych, które zwyczajowo zamieszczane są poza obrębem części hasłowej, jak np. lista czasowników czy nazw geograficznych, pozycja paratekstów nie jest ściśle określona. Tekst, który w jednym słowniku jest komponentem części wstępnej lub końcowej, np. mapy krajów niemieckojęzycznych w HDDaF03 czy tablice z ilustracjami drzew i ptaków w OALD89, w innym słowniku może być elementem pozahasłowym części zasadniczej (por. LTDaF07, s. 98 n, dGDaF, s. 105, 1157).

Termin „paratekst” nie jest rozpowszechniony w literaturze przedmiotu, ale jego wprowadzenie wydaje się uzasadnione. W metaleksykografii bowiem od dawna funkcjonuje termin „metatekst”. Nie budzi kontrowersji stwierdzenie, że między tekstami na temat budowy i użycia słownika a samym słownikiem (nie tylko częścią hasłową) zachodzi stosunek metatekstualności. Pozostałym tekstom można natomiast przypisać charakter paratekstualny (por. GENETTE 1982, 1987; WOLF 1998: 413 i n.). Parateksty to *per definitionem* teksty „obok” tekstu właściwego. Pod pojęciem paratekstów Genette rozumie zarówno elementy wer-

balne, jak i niewerbalne, co odpowiada rozumieniu tego pojęcia w przedstawiony powyżej sposób i pozwala zaliczyć do paratekstów także tablice, tabele, ilustracje itd.

2.2. Metateksty

Metateksty są tekstami zewnętrznymi, w których tematyzowana jest budowa, właściwości danego słownika oraz jego użycie. Funkcja metatekstów polega zatem z jednej strony na umożliwieniu użytkownikowi efektywnego korzystania ze słownika, a z drugiej – na przybliżeniu mu teoretycznych aspektów związanych z powstaniem danej publikacji leksykograficznej.

Pomocne w korzystaniu ze słownika są m.in. spis treści, wskazówki dla użytkownika, czasem podzielone na skrócone i bardziej szczegółowe (jak np. w OALD89), schemat hasła, przedstawiający w przejrzysty sposób budowę i wartość artykułów i ułatwiający prawidłowe odczytanie poszczególnych informacji – gramatycznych, morfologicznych, składniowych, semantycznych i in., spis skrótów i symboli, alfabet opisanego w słowniku języka z ewentualnymi wskazówkami na temat uporządkowania w makrostrukturze wyrazów zawierających znaki diakrytyczne oraz lista znaków stosowanych w transkrypcji fonetycznej. Te teksty zamieszczane są zazwyczaj w części wstępnej słownika. Schemat hasła, jako tekst konsultowany stosunkowo często w porównaniu z pozostałymi, zamieszczany jest czasem na wewnętrznej stronie okładki, tak aby użytkownik słownika mógł go szybko odnaleźć (por. BIELIŃSKA 2010: 57 i n.).

Metateksty przedstawiające koncepcję leksykograficzną, będącą podstawą opracowania słownika, bazę materiałową lub też inne informacje metaleksykograficzne, których znajomość nie jest potrzebna przeciętnemu użytkownikowi przy korzystaniu ze słownika, powinny być, choć nie zawsze są, zamieszczane w części końcowej. W przypadku słowników popularnych o ściśle określonym kręgu adresatów, jak na przykład słowniki pedagogiczne – szkolne, dla dzieci czy też dla uczących się języka obcego, wydawnictwa często rezygnują z zamieszczania tego rodzaju metatekstów, zawierają je natomiast obszerne słowniki historyczne, dokumentacyjne, adresowane np. do badaczy języka.

Analiza metatekstów w słownikach przeznaczonych zarówno dla laików, jak i specjalistów pokazuje, że nie wszystkie są skonstruowane we właściwy sposób i tym samym nie odpowiadają potrzebom użytkowników. Tekst adresowany jednocześnie do obu grup odbiorców z jednej strony zawiera informacje niepotrzebne laikowi i jest zbyt trudny w recepcji dla czytelnika bez wiedzy metaleksykograficznej, lingwistycznej i nieznanego terminologii fachowej, a z drugiej zbyt

ogólny i zawierający wiele informacji zbytecznych dla specjalisty (por. SCHAEDEER 1987: 94; HERBERG 1989: 751). Dlatego też postulowany jest wyraźny podział metatekstów na teksty ułatwiające użytkownikowi korzystanie ze słownika, cechujące się prostszym językiem i zawierające jedynie praktyczne wskazówki, i teksty fachowe dla badaczy (por. HERBERG 1985). Inną wadą metatekstów jest przeplatanie rzeczowej informacji hasłami reklamowymi i wprowadzanie przez to użytkownika lub potencjalnego nabywcę w błąd. Praktyka ta jest szczególnie widoczna w przypadku słowników komercyjnych.

3. Teksty zewnętrzne w dydaktyce słownikowej

Teksty zewnętrzne są wprowadzane pod wieloma aspektami ważnym komponentem słownika, lecz często uwaga użytkowników skupia się wyłącznie na artykułach hasłowych. Zwłaszcza metateksty są pomijane, o czym świadczą liczne obserwacje i badania.⁴ Użytkownicy uważają z reguły, że zarówno sama część hasłowa, jak i korzystanie z niej nie wymagają objaśnień: „User tend to think of dictionaries as easy-to-use, straightforward products” (VARANTOLA 2003: 232). Na nikłą gotowość do lektury tekstów zewnętrznych wskazuje m.in. Zöfgen, który jednocześnie zwraca uwagę na brak wiedzy użytkowników na temat zawartości słownika, formy, w jakiej informacje zostały w słowniku zamieszczone oraz ich uporządkowania (por. ZÖFGEN 1994: 58).

Dlatego też do zadań dydaktyki słownikowej, która powinna być stałym elementem edukacji językowej w szkołach, zaliczyć należy dokładnie zapoznanie użytkowników ze strukturą i funkcją słowników oraz ich poszczególnych komponentów, w tym tekstów zewnętrznych (por. SCHAEDEER 2000: *passim*; na temat dydaktyki słownikowej por. SCHAEDEER 1987: 75). Nie należy redukować nauki korzystania ze słownika do wyszukiwania haseł w uporządkowanej alfabetycznie części zasadniczej i wyszukiwania poszczególnych informacji w obrębie hasła. Ponieważ kompetencja leksykograficzna przeciętnego użytkownika jest często o wiele niższa niż jego samoocena w tym zakresie, użytkownik nie widzi potrzeby podniesienia swych umiejętności m.in. przez lekturę metatekstów. Tym ważniejsza jest praca z tekstami zewnętrznymi na lekcji, przyczyniająca się do tego, że uczniowie w ramach późniejszego samokształcenia lepiej będą sobie radzić ze zdobywaniem i przetwarzaniem informacji słownikowych. Natomiast

⁴ Np. Kipfer bada kompetencje słownikowe amerykańskich uczniów i stwierdza: „the only explanatory matter students felt a need to refer to was the pronunciation key” (KIPFER 1987: 45); Hartmann na podstawie badań empirycznych formułuje następujące wnioski: „information contained in the appendices of dictionaries is rarely consulted and [...] 70,9% of the respondents admit that they manage without front-matter guidance notes altogether” (HARTMANN 2000: 387).

wdrożenie użytkowników, przyzwyczajonych jedynie do szybkiego wyszukania potrzebnej informacji w słowniku, do czytania paratekstów, tzn. do poszerzenia pracy ze słownikiem z konsultacji do rozleglejszej lektury, prowadzi do efektywniejszego korzystania z publikacji leksykograficznych i w konsekwencji do poszerzania wiedzy językowej, ewentualnie encyklopedycznej użytkownika słownika. Pomocą w prowadzeniu dydaktyki słownikowej mogą być materiały oferowane przez wydawców słowników, jednak najważniejszą rolę w tym procesie odgrywa nauczyciel. Leksykografia ze szczególnym uwzględnieniem użycia słownika powinna być więc stałym komponentem programów kształcenia nauczycieli języka ojczystego i języków obcych.

Bibliografia

- BERGENHOLTZ H., TARP S., 2003: *Two Opposing Theories: On Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions*. W: „Hermes. Journal of Linguistics” 31, s. 171–196.
- BERGENHOLTZ H., TARP S., 2005: *Verteilungsstrukturen in Wörterbüchern*. W: BARZ I., BERGENHOLTZ H., KORHONEN J. (red.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen. Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt am Main, s. 119–126.
- BIELIŃSKA M., 2009: *Lernerwörterbücher. Terminologischer Pluralismus, Begriffschaoas und Typenvielfalt*. W: FONTAŃSKI H., MOLENCKI R., WOLIŃSKA O. (red.): *W kręgu teorii. Studia językoznawcze dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu in memoriam*. Katowice, s. 30–40.
- BIELIŃSKA M., 2010: *Lexikographische Metatexte. Eine Untersuchung nichtintegrierter Außentexte in einsprachigen Wörterbüchern des Deutschen als Fremdsprache*. Frankfurt am Main.
- COP M., 1989: *Linguistic and Encyclopedic Information Not Included in the Dictionary Articles*. W: HAUSMANN F.J., REICHMANN O., WIEGAND H.E., ZGUSTA L. (red.): *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. T. 1. Berlin, s. 761–767.
- GENETTE G., 1982: *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris.
- GENETTE G., 1987: *Seuils*. Paris.
- GOUWS R.H., 2004: *Outer Texts in Bilingual Dictionaries*. W: „Lexikos” 14, s. 67–88.
- HANCHER M., 1988: *Bagpipe and Distaff: Interpreting Dictionary Illustrations*. W: „Dictionaries” 10, s. 93–109.
- HARTMANN R.R.K., 2000: *European Dictionary Culture. The Exeter Case Study of Dictionary Use among University Students, against the Wider Context of the Reports and Recommendations of the Thematic Network Project in the Area of Languages (1996–1999)*. W: HEID U. et al. (red.): *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, EURALEX 2000, Stuttgart, Germany, August 8th–12th, 2000*. T. 1. Stuttgart, s. 385–391.

- HAUSMANN F.J., WIEGAND H.E., 1989: *Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey*. W: HAUSMANN F.J., REICHMANN O., WIEGAND H.E., ZGUSTA L. (red.): *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. T. 1. Berlin [i in.], s. 328–360.
- HERBERG D., 1985: *Zur Funktion und Gestaltung von Wörterbucheinleitungen*. W: ZETTERSTEN A., HYLDGAARD-JENSEN K. (red.): *Symposium on Lexicography II*. Tübingen, s. 133–154.
- HERBERG D., 1989: *Wörterbuchvorwörter*. W: HAUSMANN F.J., REICHMANN O., WIEGAND H.E., ZGUSTA L. (red.): *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. T. 1. Berlin [i in.], s. 749–754.
- HERBERG D., 1998: *Die Außentexte in „Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache“*. W: WIEGAND H.E. (red.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen. Untersuchungen anhand von „Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache“*. Tübingen, s. 331–341.
- HERBST TH., KLOTZ M., 2003: *Lexikografie*. Paderborn.
- HUPKA W., 1984: *Wort und Bild. Die Illustrationen in einsprachigen französischen Wörterbüchern*. W: GÖTZ D., HERBST TH. (red.): *Theoretische und praktische Probleme der Lexikographie. 1. Augsburger Kolloquium*. München, s. 166–207.
- HUPKA W., 1989: *Die Bebilderung und sonstige Formen der Veranschaulichung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch*. W: HAUSMANN F.J., REICHMANN O., WIEGAND H.E., ZGUSTA L. (red.): *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. T. 1. Berlin [i in.], s. 704–726.
- ILSON R., 1987: *Illustrations in dictionaries*. W: COWIE A.P. (red.): *The Dictionary and the Language Learner. Papers from the EURALEX Seminar at the University of Leeds. 1–3 April 1985*. Tübingen, s. 193–212.
- ILSON R., 1999: *The treatment of meaning in learners' dictionaries – and others*. W: HERBST TH., POPP K. (red.): *The perfect learners' dictionary (?)*. Tübingen, s. 71–79.
- KAMMERER M., 2002: *Die Abbildungen im de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. W: WIEGAND H.E. (red.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II. Untersuchungen anhand des „de Gruyter Wörterbuchs Deutsch als Fremdsprache“*. Tübingen, s. 257–279.
- KEMPCKE G., 1992: *Organisationsprinzipien und Informationsangebote in einem Lernerwörterbuch*. W: BRAUSSE U., VIEHWEGER D. (red.): *Lexikonomie und Wörterbuch: Wege der Verbindung von lexikologischer Forschung und lexikographischer Praxis*. Tübingen, s. 165–243.
- KIPFER B.A., 1987: *Dictionaries and the Intermediate Student: Communicative Needs and the Development of User Reference Skills*. W: COWIE A.P. (red.): *The Dictionary and the Language Learner. Papers from the EURALEX Seminar at the University of Leeds. 1–3 April 1985*. Tübingen, s. 44–54.
- KÖSTER L., NEUBAUER F., 1994: *Langenscheidts Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache und seine Benutzer*. W: HENRICI G., ZÖFGEN E. (red.): *Wörterbücher und ihre Benutzer*. Tübingen, s. 221–234.
- LANDAU S.I., 2001 (1989): *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge.
- NESI H., 1989: *How Many Words is a Picture Worth? A Review of Illustrations in Dictionaries*. W: TICKOO M.L. (red.): *Learners' Dictionaries: State of the Art*. Singapore, s. 124–134.

- NESE H., 1998: *Defining a Shoehorn: The Success of Learners' Dictionary Entries for Concrete Nouns*. W: ATKINS B.T.S. (red.): *Using dictionaries. Studies of dictionary use by language learners and translators*. Tübingen, s. 159–178.
- NÖTH W., 2000 (1985): *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart.
- ROTHENHÖFER A., 2004: *Struktur und Funktion im einsprachigen Lernerwörterbuch. Das de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache und Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache im Vergleich*. Hildesheim [i in.].
- SCHAEDEER B., 1987: *Germanistische Lexikographie*. Tübingen.
- SCHAEDEER B., 1996: *Wörterbuchartikel als Fachtexte*. W: KALVERKÄMPER H., BAUMANN K.-D. (red.): *Fachliche Textsorten. Komponenten – Relationen – Strategien*. Tübingen, s. 100–124.
- SCHAEDEER B., 2000: *Wörterbucharbeit im Unterricht Deutsch als Fremdsprache*. W: KÜHN P. (red.): *Wortschatzarbeit in der Diskussion*. Hildesheim [i in.], s. 249–280.
- STEIN G., 1991: *Illustrations in Dictionaries*. W: „International Journal of Lexicography” 4 (2), s. 99–127.
- VARANTOLA K., 2003: *Linguistic corpora (databases) and the compilation of dictionaries*. W: STERKENBURG P. VAN (red.): *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam [i in.], s. 228–239.
- WERNER R., 1982: *Das Bild im Wörterbuch. Funktionen der Illustration in spanischen Wörterbüchern*. W: „Linguistik und Didaktik” 49/50, s. 62–94.
- WETZEL CH., WIESE G., 1982: *Zur Illustrierung von Sprachlexika*. W: KÜPPER H.: *Illustriertes Lexikon der deutschen Umgangssprache*. T. 1. Stuttgart, s. 12–23.
- WIEGAND H.E., 1995: *Lexikographische Texte in einsprachigen Lernerwörterbüchern. Kritische Überlegungen anlässlich des Erscheinens von Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. W: POPP H. (red.): *Deutsch als Fremdsprache: an den Quellen eines Faches*. München, s. 463–499.
- WIEGAND H.E., 1998: *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. T. 1. Berlin [i in.].
- WINGATE U., 1999: *Schwierigkeiten beim Gebrauch eines einsprachigen Lernerwörterbuchs*. W: „Info DaF” 26.5, s. 441–457.
- WOLF W., 1998: *Paratexte*. W: NÜNNING A. (red.): *Metzler-Lexikon. Literatur- und Kulturtheorie: Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart, s. 413–414.
- ZÖFGEN E., 1994: *Lernerwörterbücher in Theorie und Praxis. Ein Beitrag zur Metalexikographie mit besonderer Berücksichtigung des Französischen*. Tübingen.

Słowniki

- BALHAR S. et al. (red.), 2004: *PONS Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart (PdF).
- COWIE A.P. (red.), 1989: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English by A.S. Hornby*. Oxford (OALD89).

- GÖTZ D., WELLMANN H. (red.), 2007: *Langenscheidt Taschenwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Das einsprachige Lernerwörterbuch für Einsteiger*. Berlin [i in.] (**LTDaF07**).
- KEMPCKE G. (red.), 2000: *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin [i in.] (**dGDaF**).
- KUNKEL-RAZUM K. et al. (red.), 2003: *Hueber Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Das einsprachige Wörterbuch für Kurse der Grund- und Mittelstufe*. Ismaning–Mannheim (**HDDaF03**).
- SINCLAIR J. (red.), 1987: *Collins COBUILD English Language Dictionary*. London [i in.] (**COBUILD87**).